

RECENZE | ZPRÁVY

**Antiglobalizmus v 20. storočí –
spojenec alebo nepriateľ?**

ROMAN HOLEC

ZAHRA, Tara: *Gegen die Welt. Nationalismus und Abschottung in der Zwischenkriegszeit*. Berlin, Suhrkamp Verlag 2024, 446 s.

Renomovaná americká historička vzbudila záujem odbornej verejnosti už svojimi predchádzajúcimi knižnými prácami (z oblasti dejín rodiny a dejín migrácií) a ani jej najnovšia kniha nie je kvalitatívnou výnimkou. Ústrednou témou je však globalizmus a antiglobalizmus od prelomu 19. a 20. storočia až po začiatok druhej svetovej vojny, ba rozsiahly záver presahuje aj tento vojnový konflikt. V našom prípade ide o nemecký preklad anglického originálu z roku 2023 a stredná Európa (a Československo) ako laboratórium národnostných konfliktov a politiky v ňom zohráva významnú úlohu.

V súvislosti s globalizmom a antiglobalizmom ide o pojmy, ktorým bol, hoci nie v rovnakej miere jednému i druhému, venovaný od konca 20. storočia celý rad monografií a vedeckých štúdií. Zahrin prínos spočíva práve vo vyváženom vnímaní a vysvetlení oboch pojmov, vo významnej úlohe pripísanej stredoeurópskemu priestoru, v zachytení nových súvislostí a kontextov neraz presahujúcich Európu i uvedený časový priestor, ako aj v paralelnom zohľadnení všetkých podstatných politických i ekonomických súvislostí. Posledný – hospodársky – fenomén by som chcel osobitne vyzdvihnúť, lebo býva v dielach podobného typu skôr výnimkou ako pravidlom.

Kľúčový vo výklade autorky sa javí rozsiahly úvod, v ktorom presvedčivo naznačuje svoju metodiku i postupy. Zlaté obdobie globalizácie ako symbol

spoločenského i ekonomického pokroku zaraďuje na prelom 19. a 20. storočia, teda presne tak, ako ho vnímali súčasníci S. Zweig a J. M. Keynes. Rovnako ho vníma aj s rastúcou nerovnosťou ako prirodzeným dôsledkom tohto procesu. Prvá svetová vojna úplne rozmetala všetky koncepty a ilúzie, pričom jej dôsledkom bola rozbitá, sľundrovaná, hladná a dezorganizovaná Európa plná nacionálnej nenávisti, ďalším zase – v reakcii na obrovské ľudské obete a utrpenie – volanie po okamžitej rovnoprávnosti. Kto chcel predvídať budúci vývoj, musel sa pozrieť dozadu a videl rovnako oba proti sebe stojace póly – globalizácie a deglobalizácie (ich protirečivosť výstižne vyjadril historik J. Osterhammel spojením „globálna dimenzia konfliktu a kooperácie“). Taktiež vnímať antiglobalizmus len ako iné označenie pre nacionalizmus by bolo obyčajným zjednodušením vecí, hoci oba pojmy, nepochybne, úzko súviseli. Preto sa stretneme s nacionalistami, ktorí podporovali svetový obchod a s imperialistami, ktorí svoje koloniálne ríše vnímali ako cestu k stále väčšej sebestačnosti, čo bol charakteristický prejav antiglobalizmu (s. 18).

Odpor voči globalizácii bol dôsledkom dvoch vývojových línií: urýchlenej globalizácie a masovej politiky. Prvú tvorila stále rozsiahlejšia migrácia obyvateľstva, rozmach vedy a techniky i globálna svetová integrácia. I tu však boli víťazi i porazení, jednotná politika zlatého štandardu napríklad vyostrovala rastúcu nerovnosť medzi aktérmi. Globálna integrácia obmedzovala v mnohých oblastiach suverenity štátov. Nožnice medzi bohatými a chudobnými sa stále zväčšovali.

Masovú politiku umocňovalo rozširovanie volebného práva, vznik politických strán a rôznych ideológií. Na ich báze vznikali odpor proti globalizácii, ktorý viedol k rozmachu rôznych hnutí od antikolonialistických nacionalistov až po fašistov. Za nimi stáli ľudia, ktorí sa vnímali ako obete globalizácie. Ale aj antiglobalizmus mal svoje obete ako menšiny, Židov, socialistov, bojovníčky za ženské práva, všetci a mnohí ďalší ako symboly kozmopolitizmu.

Autorka narába s celým radom všeobecne platných téz, ktoré rozpracúva na jednotlivých príkladoch a zovšeobecňuje do väčších celkov. Napríklad, že stredná Európa bola epicentrom antiglobalizmu. Alebo že globalisti a internacionalisti narábali s rovnako emocionálnou argumentáciou ako ich protivníci. Populizmus bol hnacou silou antiglobalizmu a jeho ľaví i praví predstavitelia si svojským spôsobom osvojovali tie isté myšlienky. Napríklad o návrate k „prirodzenému“ spôsobu života (nemeckí ideológovia životnej reformy), o záhradných mestách či regionálnej/štátnej potravinovej autarkii so silnými antiglobalistickými prejavmi. Tu by som autorke pripomenul rôzne intelektuálne kolónie (Monte Verita, Nida a ďalšie), ktoré v protiklade k naznačenej dichotómii predstavovali akúsi „tretiu cestu“ v podobe úniku pred civilizáciou, v podobe

návratov k prírode a k životnej reforme. Tu hrala stredná Európa rovnako významnú úlohu.¹

Po úvode nasledujú jednotlivé „case studies“ a slovenského čitateľa okamžite zaujme prvá kapitola venovaná ženskému kongresu v Budapešti z roku 1913. Išlo v ňom o globálne sieťovanie ženského hnutia poznačeného vývojovým optimizmom a nádejnými perspektívami. Tomuto pohľadu organizátoriek kongresu trochu podľahla i autorka, keďže nezohľadnila neprítomnosť nemaďarských žien na kongrese, kde uhorské delegátky reprezentovali výlučne maďarské ženy. A hoci o uhorskej demokracii sa Tara Zahra nevyjadřila veľmi lichotivo, upozornenie na túto súvislosť premeškala (napr. bojkot kongresu zo strany B. Vikovej-Kunetickej alebo neprizvanie nemaďarských delegátok z Uhorska). Tým globalizmus kongresu dostával už v zárodku isté trhliny. Texty na túto tému z pera Gabiky Dudekovej-Kováčovej síce autorka poznať nemusela a z jazykových dôvodov ani nemohla, zato znalosť uhorských národnostných pomerov ju mohla viesť k opatrnosti.² V tejto kapitole sa zoznamujeme s Rózikou Schwimmer, feministkou a pacifistkou maďarského pôvodu, ktorá vošla do vedomia ľudí aj ako významná predstaviteľka svetového globalizmu. Ona nás bude sprevádzať vlastne celou knihou, a to aj po boku Henryho Forda i ako odporkyňa amerického izolacionizmu a pravicového extrémizmu. Bude vo väčšine kapitol spájať jednotlivé ľudské príbehy, čím aj po tejto línii utvorí z knihy koncepčne jeden celok.

Štvrtá kapitola vypovedala o šíriacom sa hladu počas prvej svetovej vojny. Jej názov *Ofenzíva hladu* zodpovedá obsahu, podtitul *Viedeň a Budapešť 1917* už menej. Ani Budapešť, ani rok 1917 nemali v podtitule čo hľadať. Z hľadiska celkovej témy však bola kapitola úplne na mieste a svojim uhlom pohľadu po-

1 Popri bohatej západoeurópskej literatúre podrobnejšie so zreteľom na Slovensko HOLEC, Roman: Monte Verita – az igazság, a próféták vagy az utópiák hegye? In: FEDINEC, Csilla – ILYÉS, Zoltán – SIMON, Attila – VIZI, Balázs (eds.): *A közép-európaiság discsérete és kritikája*. Pozsony 2013, s. 383–398; HOLEC, Roman: Albert Škarvan na Vrchu pravdy. *Biografické štúdie* 41 (Martin 2018), s. 89–104.

2 DUDEKOVÁ, Gabriela: V ženskom alebo národnom záujme? Božena Viková-Kunetická a jej bojkot kongresu medzinárodnej aliancie za volebné právo žien v roku 1913. In: BAHENSKÁ, Marie – MALÍNSKÁ, Jana (eds.): *Ženy a politika: (1890 – 1938)*. Praha 2014, s. 91–127; DUDEKOVÁ, Gabriela: Konzervatívne feministky? Ženské hnutie na Slovensku v kontexte Uhorska a medzinárodných aktivít. In: DUDEKOVÁ, Gabriela et al. *Na ceste k modernej žene: kapitoly z dejín rodových vzťahov na Slovensku*. Bratislava 2011, s. 232–257; DUDEKOVÁ, Gabriela: Międzynarodowa działalność kobiet w Austro-Węgrzech i VII Kongres IWSA w Budapeszcie w 1913 r. In: SZWARC, Andrzej (ed.): *Kobieta i stowarzyszenia*. Warszawa 2008, s. 147–169; HOLLÝ, Karol: Volebné právo pre ženy na stránkach slovenskej tlače roku 1913. Reflexia kongresov ženských organizácií v Prahe a v Budapešti. *Ružomerský historický zborník II*. Ružomberok 2008, s. 133–144.

sunula známe texty M. Kučeru, M. Healy a ďalších do úplne iných súvislostí. Už pred vojnou znamenala eskalácia colného ochranárstva koniec neobmedzenej globalizácie. Začalo sa volať po obnovení potravinovej sebestačnosti, do vojny sa však už veľa zmeniť nepodarilo. Vojna úplne zmenila situáciu. Blokáda, nedostatok mužov a vojnové neúrody spôsobovali veľké zásobovacie problémy predovšetkým v štátoch Ústredných mocností. Hlad podnietil mnohé hlasy proti globalizácii, volanie po autarkii viedlo k snahám o osídľovanie a kultiváciu mnohých (najmä východných) oblastí (Max Sering) a rovnako príklon k tzv. záhradnému hnutiu. Závislosť na importoch sa v nich vykladala ako jedna z príčin zničujúcich vojenských porážok

Piata kapitola je venovaná španielskej chrípke na sklonku prvej svetovej vojny. Jej šírenie bolo dôsledkom celosvetovej globalizácie, na druhej strane boj proti pandémie oživoval rôzne stereotypy a vo vodách tohto boja sa generoval antiglobalizmus celého medzivojnového obdobia. Karanténa, pôvodne plánovaná proti španielskej chrípke a jej údajným nositeľom z Východu, pretrvala aj po tom, čo sa v roku 1921 stala pandémia minulosťou. Osobné výpovede americkej zdravotnej sestry Lillian Wald so svojou vysokou výpovednou hodnotou rámcovali túto kapitolu k téme, ktorá posledné roky oslovovala historikov aj na Slovensku.³

Ďalšie kapitoly sa sústreďujú na (najmä antiglobalizačné) dôsledky mierovej konferencie v Paríži a jednotlivých mierových zmlúv. Osobitná pozornosť je venovaná mestu Fiume (Rijeka) a ľavicovej radikalizácii v Nemecku a Maďarsku. Mierová konferencia znamenala pre internacionalistov (globalistov) stratu akýchkoľvek ilúzií, keďže priniesla nové hranice, selektívny prístup k jednotlivým krajinám, vrátane vylúčenia zo spolupráce, stigmatizáciu porazených, ochranné clá a prekážky v zahraničnom obchode a pod. Porazené krajiny sa stali nositeľmi antiglobalistickej politiky v zmysle iredenty a snáh o autarkiu. Nástupnícke, nové a znovuobnovené štáty stáli niekde medzi víťazmi a porazenými, napríklad pri presadzovaní demokratických opatrení alebo pri ochrane národnostných menšín boli vnímané ako politicky menej vzdelané, menej dôveryhodné, schopné a spoľahlivé. Kontinuitu v hospodárskej politike alebo v prežívaní elít pred a po prvej svetovej vojne považujem za zložitejšiu problematiku, ktorú možno len ťažko zovšeobecniť.

3 Napríklad TÓTH, Andrej – KRATOCHVÍLOVÁ, Inka – DRÁBEK, Jakub – NOVOTNÝ, Lukáš – HELLEROVÁ, Věra – ČERVENÝ, Martin – TÓTHOVÁ, Valérie: On the Issue of the Spanish Flu in the First Czechoslovak Republic. *Canadian Journal of Health History*, 39 (Toronto 2022), č. 2, s. 397–418; SZEGHY-GAYER, Veronika: The Spanish Influenza Pandemic in the Northern Regions of the Kingdom of Hungary in 1918. *Historický časopis*, 72 (2024), č. 3, 72, 3, s. 547–564.

Talianske ambície a problém statusu a príslušnosti k štátu mesta Fiume (Rijeka), vrátane voluntaristických činov Gabriela d'Annunzia v roku 1919, boli príkladom na case-study, ktorá v mnohom ukázala všetky protirečenia v medzinárodnej politike. Fiume žilo pred vojnou vyslovene z globalizačných tendencií, veď išlo o prístav s mnohými atribútmi. Akty d'Annunzia vyjadrovali najprv imperiálne záujmy Talianska, aby sa nakoniec dostal s nimi do nezmieriteľného rozporu.

Príklad ľavicovej radikalizácie v porazenom Nemecku a Maďarsku vystriedaný vzápätí rozmachom pravicového extrémizmu je nášmu čitateľovi pomerne dobre známy. Menej si uvedomuje to, že komunistický internacionalizmus nesie silné znaky deglobalizácie, keď preklína kozmopolitizmus a posilňuje autarkiu. Na druhej strane bolo revolučné násilie uľahčované nadnárodným transferom ideológie a tzv. "vývozom revolúcie". To isté v rovnakom garde platí o európskej kontrarevolúcii. Útoky na globálnu hrozbu židovstva a bolševizmu posilňovali zahraničné vzory a cezhraničný transfer. Predovšetkým protižidovské aktivity v okyptenom Maďarsku vzbudzovali svojou brutalitou, vrátane existencie internačných táborov, pozornosť mnohých medzinárodných organizácií. Vo všeobecnosti platilo, že „antisemitské násilie v strednej Európe bolo súčasne násilným prejavom antiglobalizmu“ (s. 130). Popri Maďarsku boli Židia terčom násilných aktov aj v Československu. Útoky proti majetku a osobám na jeseň 1918 boli všeobecne známe a pripisovali sa mocenskému bezvládiu a sociálnym výbuchom na sklonku vojny.⁴ V neskoršom období, už počas etablovania republiky, však pôsobia antisemitské excesy iracionálne a boli v príkrom rozpore k tradovanému demokratizmu nového štátu. Zahra uvádza viacero prípadov z východného Slovenska, v ktorých protižidovskú brutalitu vysvetľovala snahou o realizáciu národnej suverenity nového štátu a odporom voči všeobecnej pauperizácii, ktorá sa Židom kládla za vinu. Odvoláva sa na pomerne neznámu literatúru⁵ a viaceré jej tvrdenia považujem v tejto časti pri najmenšom za sporné. Na rozdiel od Ruska, Haliče a mnohých východoeurópskych i balkánskych regiónov, kde židovské obyvateľstvo bolo súčasťou dedínskej chudoby, fungovali Židia v slovenskej kolektívnej pamäti skôr ako vykorisťovatelia, dedinskí boháči a úžerníci.

4 K tomu SZABÓ, Miloslav: *Od slov k činom. Slovenské národné hnutie a antisemitizmus (1875 – 1922)*. Bratislava 2014, s. 198 a nasl.; SZABÓ, Miloslav: „Rabovačky“ v závere prvej svetovej vojny a ich ohlas na medzivojnovom Slovensku. *Forum Historiae*, roč. 9, 2015, č. 2, s. 35–55. Z umeleckej beletrie napr. poviedka Jána Hrušovského *Žid*.

5 KLEIN-PEJŠOVÁ, Rebekah: *Mapping Jewish Loyalties in Interwar Slovakia*. Bloomington 2015.

Československá kapitola má nadpis *Vzduch je naše more* a je zaradená do kontextu mestom Zlín a rokom 1931. Už z toho je zrejmé, že reč je o baťovskom obuvníckom impériu. Transfer podnetov z USA, starostlivo budovaná celosvetová globálna sieť a expanzia do Indie na jednej strane, na druhej zase angažovanosť v službách indického autarkčného ekonomického nacionalizmu zo strany baťovského obuvníckeho giganta vytvárala protirečenia, do ktorých sa Baťov podnik v Indii bez očividných východísk stále viac ponáral.

Európa sa po prvej svetovej vojne zamotala do rôznych obmedzení slobodného pohybu ľudí. To, čo sa dalo pred vojnou bez pasu, teraz nešlo neraz ani s pasom. Na prekročenie hranice sa vyžadovali víza a rôzne ďalšie papiere, čo komplikovalo cestovanie a obchod, dokonca aj tradičným predajcom gaštanov, ktorí sa stali symbolom monarchie (jednoty v mnohorakosti) a slobodného pohybu v nej.⁶ Podľa Zweiga nikde nebolo ľahšie byť Európanom ako práve v habsburskej monarchii. Pravda, i Zweig mal pred očami skôr Rakúsko ako Uhorsko. Povojnové Rakúsko sa ako epicentrum a mikrokozmos deglobalizácie (s. 158) pritom dostalo taktiež do rozporu s predvojnovým stereotypom. Ďalší rozpor tvorilo kreovanie malých štátov v zmysle „sebaurčenia národov“, ktoré si však pod sebou pílili konáre a zmenšovali svoju životaschopnosť vďaka colným bariéram, ekonomickému nacionalizmu a migračným obmedzeniam. Aj ostatné nástupnícke štáty trpeli v medzivojnovom období obdobnými protirečeniami. Mohli existovať len vtedy ako nezávislé, keď by stredná Európa fungovala znovu ako hospodárska jednota. Autorka spomína projekty Schobera, Jásziho, Riedla, Coudenhove-Kalergiho.

V obsiahlom závere sa autorka dostáva za druhú svetovú vojnu, ktorá mala byť so svojimi strašnými zážitkami spolu s krachom Spoločnosti národov a s nárastom najextrémnejšej pravice poučením pre konštruovanie povojnového vývoja. Bolo jasné, že nejakým spôsobom sa bolo treba vrátiť ku globalizačným trendom, keďže fašizmus sa stal hybnou silou k protiglobalizačným narátivom a k volaniu po sebestačnosti. Návrat ku globalizácii však nebol jednoznačný (tak ako nebol jednoznačný vzťah k demokracii), najmä pri pretrvávajúci kolonializmu, pri radikálnom obmedzovaní migrácií a pri problémoch v budovaní sociálneho štátu (darmo sa deklarovalo právo na istú mieru životnej úrovne, ak už nie blahobytu). Aj vznik dvoch ideologických blokov rozdelených od seba železnou oponou a studená vojna museli zákonite deformovať globalizačné trendy. Tretiu cestu medzi hyperglobalizáciou 19. storočia a protekcionistickými tridsiatymi rokmi mohol tvoriť odkaz a zámery konferencie v Bretton Woods. Inú tretiu cestu mohol predstavovať regionalizmus (Ludwig von Mises

6 K tomu výstižne časti románu Josepha Rotha *Kapucínska krypta*.

s jeho vzorom habsburského štátu). Tu nám nedá nespomenúť Hodžov koncept agrárnej demokracie, ktorý mal úzke väzby s vtedajším agrárnym regionalizmom.

V epilógu autorka dotahuje niektoré osudy až do obdobia po druhej svetovej vojne. Najväčšia pozornosť je venovaná Baťovcom. Ján Baťa urobil viacero chybných rozhodnutí, v dôsledku čoho sa ocitol na americkej čiernej listine a v ČSR ho odsúdili za kolaboráciu, Thomas Baťa pokračoval s podporou Západu a z Kanady v budovaní svojho obuvníckeho impéria. Dielo Tara Zahra končí dopovedaním osudov Rózičky Schwitter. V roku 1946 bol zrušený zákon, ktorý jej svojho času neumožnil získať americké občianstvo a v roku 1948 bola spolu s Gándhím navrhnutá na Nobelovu cenu za mier. Zomrela však skôr, ako sa mohla dozvedieť, že v danom roku cenu nikomu neudelili.

Textové chyby na s. 91 alebo preklepy v rokoch ako v pozn. 38 na s. 383 by sa v podobnej publikácii nemali vyskytovať. Rodové rozlišovanie v rámci konkrétnej rodovej rovnosti pôsobí v štylistike knižného naratívu rušivo, najmä pri jeho hromadení. Aj tak nie je dôsledné, čo napokon neuspokojí a bude rušiť i rodových fundamentalistov (píšem to bez pejoratívneho pozadia), ale nakoniec aj čitateľov (a čitateľky), ktorí chcú mať z kultivovaného textu aj zážitok a chápu, že politik, ekonóm, utečenec, väzeň a pod. majú i svoju ženskú podobu. Bez toho aby sme k nim pridávali aj političky, ekonómky, utečenkyne, väzenkyne a pod. Som si vedomý, že nadužívanie generického maskulína nie je vždy spájané s presvedčením o jeho neutralite. Jeho dôsledné popieranie však v konečnom dôsledku bude viesť k nečitateľnosti a neprehľadnosti textu. Možno poznámka v úvode by mohla byť riešením tohto stále očividnejšieho problému.

Vcelku ide o veľmi inšpiratívne dielo, výborne napísané a vyvolávajúce celý rad otázok aj o súčasnosti, napríklad v súvislosti s aktuálnou situáciou v EU alebo v súvislosti s neúspechom globalizovanej ekonomiky bez adekvátneho globalizovaného riadenia. Na druhej strane globálne environmentálne krízy sú veľkou výzvou pre svet a vyžadujú si globálne odpovede, čo je stále ťažšie a komplikovanejšie. Dielo Tary Zahry možno charakterizovať mnohými vysoko nastavenými parametrami. Vymenujem aspoň niektoré: Globálny pohľad skvele preložený národnými i osobnými príbehmi minimálne z troch kontinentov. Syntéza majstrovej kompilácie zásadnej odbornej literatúry s pôvodnými prameňmi z početných archívov zo šiestich európskych krajín a z USA. Dôstojne zastúpená prípadová štúdia Československa a v jeho rámci i Slovenska. Záver: Jedna z najlepších prác tohto typu, aké som vo svetovom jazyku v posledných rokoch čítal.

